

Elvir Duranović¹

DOVIŠTE – POJMOVNO ODREĐENJE

Sažetak

Širom Bosne i Hercegovine postoje dovišta koja muslimani posjećuju od sredine proljeća do kasne jeseni. Iako se o dovištima dosta piše, uglavnom su to novinski izvještaji o broju posjetilaca i programskim sadržajima na njima te opetovano podsjećanje na narodno predanje o pojedinom dovištu, tako da na našem jezičkom području ne postoji niti jedan rad koji na naučnom nivou propituje pojam dovišta u njegovoj cijelosti. Cilj ovog rada je čitaoca upoznati s fenomenom dovišta u bosanskohercegovačkom kontekstu, etimologijom riječi dovište, osnovnim karakteristikama dovištā, lokacijama dovištā, obredima koji se na dovištima izvršavaju te datumima posjete.

Ključne riječi: molitvište, dovište, grobovi evlija, turbe, mezari šehida, nekropole stećaka, Alidun, Jurjev

Uvod

Bosanskohercegovačka dovišta su u postojećoj literaturi tretirana parcijalno, odnosno istraživači su se najčešće fokusirali samo na jedno određeno dovište, naprimjer Tekiju na Buni ili Ajvatovicu. Rijetki su tekstovi poput Hadžijahićevog (1981) u kojem autor pravi komparaciju između dva dovišta. Neka od dovišta poput Pećine u Brateljevicima, Lastavice i Ajvatovice proučavana su studiozno, dok se podaci o drugim dovištima uglavnom mogu crpiti samo iz novinskih članaka. S obzirom na to da sve više ljudi tokom godine posjećuje dovišta, postoji objektivna potreba da se fenomen dovišta istraži općenito, odnosno da se sintezom karakterističnih elemenata glavnih dovištā u Bosni i Hercegovini metodom dedukcije definira pojam dovišta u njegovoj punini. Etimologijom termina dovište bavi se prvi dio rada. Nastojali smo posebno odrediti diferencirajuće faktore među

¹ Imam Sultan Ahmedove džamije u Bugojnu, elvirduranovic@yahoo.com
Rad autora je dostavljen 22. 5. 2014. godine, a prihvaćen za objavljivanje 15. 12. 2014. godine.

terminima dovište i molitvište. Nakon toga smo, sintezom karakterističnih elemenata glavnih bosanskohercegovačkih dovišta, objasnili na kojim mjestima su situirana dovišta, kakvi obredi se na njima izvršavaju i kada se posjećuju. Do neophodnih podataka o pojedinim dovištima koja u literaturi nisu uopće tretirana došli smo nakon provedene ankete među imamima na području Travničkog muftijstva, jer se na ovom području nalaze gotovo svi tipovi dovišta koji se mogu naći u drugim krajevima Bosne i Hercegovine. U tu svrhu izrađen je poseban anketni listić koji su popunjavali pojedini imami u svim medžlisima Travničkog muftijstva.

1. Dovište – terminološko određenje

Općenito uzevši, *dovište* je svako mjesto na kojem se uči dova. U bosanskohercegovačkom kontekstu pod *dovištem* se podrazumijeva mjesto izvan vjerskih ustanova, obično u prirodi, na kojem se u tačno određeno vrijeme okupljaju muslimani predvođeni svojim vjerskim autoritetima i tu, uz niz drugih vjerskih obreda, uče zajedničku dovu.

Imenica *dovište* je turcizam arapskog porijekla (Skok, 1971:428). Izvodi se iz turske riječi *dova*, arapski *du'ā* (Muftić, 1997:443), što znači: „molba Bogu, molitva i blagoslov“ (Škaljić, 1966:224-225). Poput brojnih pojmova doslovno prevedenih na turski jezik s ciljem zamjene postojećih, *dovište* je ušlo u upotrebu kao sinonim za termin *molitvište* kojim se, između ostalog, označavalo mjesto na kojem se se predislamski stanovnici Bosne i Hercegovine okupljali i molili Bogu. Imenovanje nekih toponima u Bosni i Hercegovni *molitvištem* zorno svjedoči o vrsti obreda koji su na njima izvršavani (Bešlagić, 1967). Prihvatanjem islama srednjovjekovni stanovnici Bosne i Hercegovine unijeli su u novu vjeru značajan dio svoje stare vjerske prakse (Duranović, 2011). Vremenom je predislamski utjecaj slabio ustupajući mjesto dominantno islamskoj tradiciji. Srednjovjekovna *molitvišta* postepeno su postajala *dovišta*, a vjerski obredi na njima poprimili su prepoznatljivu islamsku formu. Međutim, bilo bi pogrešno *dovište* vezati isključivo za predislamsku tradiciju bosanskohercegovačkih stanovnika, jer su za vrijeme Osmanlija uspostavljena sasvim nova *dovišta*, obično na starim muslimanskim grobljima, pored šehidskih nišana (Hadžijahić, 1969) ili na

mjestima vezanim za neki događaj iz rane historije islama u Bosni i Hercegovini.

U odnosu na *molitvište*, ograničeno samo na predislamsku vjersku tradiciju, pojam *dovište* stoga je širi, jer obuhvata i raniju predislamsku i kasniju islamsku tradiciju koja ju je naslijedila i u određenom dijelu asimilirala.

2. Osnovne karakteristike bosanskohercegovačkih dovišta

Svake godine u tačno određeno vrijeme, od kasnog proljeća do rane jeseni, bosanskohercegovački muslimani posjećuju molitvišta-dovišta situirana na različitim lokacijama u prirodi. Neka od tih okupljanja imaju isključivo profano obilježje popraćeno narodnim veseljem, igrom, pjesmom i druženjem;² na drugima se opet samo izvršavaju vjerski obredi, uče mevludi i dove;³ dok se na pojedinim dovištima sveto i profano, obredno i društveno prožimaju na način da se poslije odobrednog dijela programa u neposrednoj blizini dovišta organizira narodno veselje. (Niškanović, 1978)

Shodno navedenom, svako dovište posjeduje tri osnovne karakteristike koje ga izdvajaju u odnosu na druga dovišta. To su:

- a) lokacija,
- b) obredi i
- c) datum održavanja.

2.1. Lokacija dovišta

Detaljna analiza lokacijā aktivnih i u bliskoj prošlosti ukinutih⁴ dovišta bosanskohercegovačkih muslimana otkriva prostorno-geografsku raznolikost koja se može sintetizirati u tri osnovna tipa podijeljena u zasebne ogranke. To su:

1. dovišta pored kršćanskih svetih mjesta i srednjovjekovnih nekropola,
2. dovišta pored muslimanskih historijskih i duhovnih središta i
3. dovišta pored prirodno-geografskih fenomena: pećina, izvora i vrhova planina.

² Alidunski teferič u Kopčiću pored Bugojna.

³ Kišne dove imaju izraziti obredno-vjerski karakter čiji su neophodni elementi pokajanje i priznavanje grijeha te čista predanost i pobožnost.

⁴ Misli se na dovišta koja su bila aktivna do kraja Drugog svjetskog rata, kada su odlukama tadašnjih vlasti ukinuta.

2.1.1. Molitvišta-dovišta pored kršćanskih svetih mjesta i srednjovjekovnih nekropola

Odredbama Zakonika kanonskog prava ozvaničenog 1983. godine općenito je određeno da su: „Sveta mjesta ona koja se posvetom ili blagoslovom što ih propisuju bogoslužne knjige određuju za bogoštovlje ili pokop vjernika.“ (Codex, 1966:195). Zakonik zatim navodi svako sveto mjesto poimenično. To su: crkve, kapele i privatne kapelice, svetišta, oltari i groblja (Codex, 1966:195-198). Na svetim mjestima kršćani izvršavaju vjerskim propisima određene molitve. Tjerani nevoljom, u najčešćem slučaju teškom bolešću, neki neprosvijećeni muslimani u Bosni i Hercegovini i danas posjećuju određena kršćanska sveta mjesta i učestvuju u molitvi za zdravlje (Đorđević, 1984). Najpoznatija svetišta koja već stoljećima uz katolike, između ostalih, posjećuju i muslimani jesu svetište sv. Ive u Podmilačju kod Jajca⁵ i crkva Majke Božije u Olovu.⁶

Grobove svojih umrlih sljedbenici Crkve bosanske također su smatrali svetim mjestima savjetujući posjetioce s nadgrobnih spomenika da umrle ne diraju već da razmišljaju o njihovom i svom položaju.⁷ Poput katolika i pravoslavaca na grobljima su se molili, a bogatiji među njima zavještali su da im se nad grobom napravi hram, tj. grobna kapela (Solovjev, 1947). Nije poznato kakvu vrstu obreda su pripadnici Crkve bosanske izvršavali pored stećaka i u grobnim kapelama. Međutim, s obzirom na to da je kult umrlih bio jako izražen, a grobne kapele su građene radi molitve za mrtve, smatramo da su se i oni molili za svoje umrle. U tom smislu

⁵ Fra Antun Knežević je 1884. godine napisao: „Crkva je na najvišem glasu i kao čudotvorna priznata, i proglašena od cijelog pučanstva bosanskoga bez razlike vjere. Osobito na Ivanj tude se kupe **Turci**, i **Turkinje**; Kristjani i Krstjanke u tolikom mnoštvu, kako nigdje u Bosni. Svijet struže kamenje crveno, i nosi ga za lijek. Svaka daščica, svaki kamenčić poštuje se kao kakav sveti ostatak.“ Navedeno prema Kovačić i saradnici, 1990:32.

⁶ U Monografiji *Gospa olovaska: hodočasnički vodič*, Bernardin Matić prenosi svjedočenje Franje Varadinca objavljeno u *Dobrom pastiru* u Mlecima 1679. godine u kojem stoji: „Olovskoj Gospi hodočaste ne samo katolici iz Bosne i Dalmacije, nego i **inovjerci** iz Bugarske, Srbije i Albanije, **i to radi čudesnih ozdravljenja**.“ Navedeno prema: Matić, 1980:14.

⁷ Na stećku iznad groba Radoice Bilića u Starom Selu, općina Donji Vakuf između ostalog piše: „...MOLI BRATIJU I STRINE I NEVISTE PRISTUPITE I ŽALITE ME I NEPOPIRAITE ME NOGAMA, JERE ĆETE BITI VI KAKOV' ESM'JA, A JA NEĆU BITI KAKOVI JESTE VI...“ Navedeno prema Bešlagić, 1967:106.

nije bilo nikakve razlike između sljedbenika Crkve bosanske s jedne, i katolika i pravoslavaca s druge strane (Hadžijahić, 1973). Nakon prihvatanja islama mjesno stanovništvo je, u pojedinim slučajevima,⁸ nastavilo ukopavati umrle muslimane na istom mjestu gdje su ranije sahranjivali svoje predislamske pretke. Pošto su pored stećaka sada bili ukopavani muslimani, a poznato je da islam također baštini molitve za umrle, novi muslimani nastavili su staru praksu molitvi na grobljima. Na taj način došlo je do preslojavanja paterenske tradicije islamskom u sličnim obredima. Primjer dovišta pored srednjovjekovne nekropole je greblje u Večićima, općina Kotor-Varoš. U neposrednoj blizini sela na lokalitetu Glavica, pored puta se nalazila nekropola s 80 stećaka. Odmah do stećaka nalazi se muslimansko groblje s nišanima. Mještani ovo mjesto nazivaju Trzan. Na Ilindan, 2. augusta, tu su priređivali narodne teferiče i vršili vjerske obrede, učili mevlude i dove (Bešlagić, 1967).

2.1.2. Dovišta pored muslimanskih historijskih i duhovnih središta

Najviše dovišta u Bosni i Hercegovini situirano je pored muslimanskih historijskih i duhovnih središta. Provedena terenska istraživanja pokazala su da se dovišta ovog tipa mogu podijeliti u dvije prepoznatljive grupe:

- a) dovišta na muslimanskim historijskim mjestima
- b) dovišta na muslimanskim duhovnim središtima.

Prvu grupu čine dovišta na mjestima bitnih događaja iz rane historije islama u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da su grobovi na bojnom polju ubijenih gazija – ratnika, kreatora svete muslimanske historije, također mjesta hodočašća, i njih smo, kao podgrupe, uvrstili u ovu kategoriju.

U drugu grupu dovišta spadaju džamije i tekije te grobovi osoba neposredno povezanih s njima: uleme, učenih šejhova i evlija – dobrih ljudi i žena.

2.1.2.1. Dovišta na muslimanskim historijskim mjestima

Mjesta važnih događanja iz historije islama u Bosni i Hercegovini koja narodna tradicija uglavnom povezuje sa sultanom Mehmedom el-Fatihom i njegovom vojskom, vremenom su postala

⁸ Od 175 lokacija sa stećcima na području Travničkog muftijstva, samo u 6 (šest) slučajeva u blizini stećaka nalazi se staro muslimansko groblje.

mjesta okupljanja, molitve i dove. Neka od njih su povezana sa sultanom Mehmedom el-Fatihom lično. To su: Musala u Donjem Kamengradu, općina Sanski Most, gdje je, prema narodnom predanju, sultan Mehmed el-Fatih s vojskom klanjao džuma-namaz (Mujezinović, 1998); džamija Mehmeda el-Fatiha u Kraljevoj Sutjeci, sagrađena na mjestu gdje se sultan odmarao za vrijeme osvajanja Bobovca (Smajlović, 2011); te dovište na Starom gradu u Ključu, mjesto evociranja uspomene na posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića koji se tu predao sultanu Mehmedu el-Fatih (Šunjić, 1998). Na području Travničkog muftijstva nije zablješeno dovište ovog tipa.

Druga vrsta dovišta, poštovanih i od muslimana i nemuslimana u Bosni i Hercegovini, jesu grobovi i turbeta šehida iz Fatihove vojske. Takva su: dovište pored turbeta dva brata blizanca iz Fatihove vojske u Solunu, općina Olovo (Takvim, 2011); turbe u Jelini pored Vranduka (Mujezinović, 1998); dovište na mezarju šehitluci pored Bobovca (Anđelić, 1973); turbe Urjandede u Sarajevu (Bušatlić, 2001) i dr. Na području Travničkog muftijstva nalazi se relativno veliki broj šehitluka, grobova i turbeta tradicionalno povezanih s vojskom sultana Mehmeda el-Fatiha. To su: turbe Fatihovog bajtara (veterinara) u Lučini, općina Jajce (Ljubez, 2009); Ajvaz-dedino turbe u Pruscu, općina Donji Vakuf (Hamidović, bez godine izdanja); turbe Ibrahim-dede u Docu, općina Travnik (Mujezinović, 1970); turbe Ismail-dede u Turbetu, općina Travnik (Mandić, 1924); turbe u Grabljama, općina Busovača (Koluh, 2011); šehit na putu od Prusca do Bugojna preko Kotega (Čepalo, 2001); i turbe Ilijas-babe ili Elkazovo turbe kod Komotina (Ljubez, 2009).

Treća vrsta dovišta su grobovi i turbeta gazija i čuvenih boraca koji narodnom predajom nisu povezani sa sultanom Mehmedom el-Fatihom, ali ih narod poštuje, hodočasti i uči dove kraj njih. Ovakvih grobova i turbeta u Bosni i Hercegovini ima mnogo. Na području Travničkog muftijstva to su: turbe Đerzelez Alije u Gerzovu (Niškanović, 1978); turbeta Torlak Alije u Vincu i Torlakovcu (Čepalo, 2001); staro muslimansko mezarje u Dočiću, općina Novi Travnik;⁹ mezari šehidā u Veseloj, općina Bugojno

⁹Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Salke ef. Kasumovića, imama džemata Sinokos, općina Novi Travnik. Datum 14. 6. 2010. godine.

(Čepalo, 1991); i mezar šehida u Pašalićima, općina Donji Vakuf (Čepalo, 1991).

2.1.2.2. Dovišta pored muslimanskih duhovnih središta: džamija, tekija te grobova čuvenih islamskih učenjaka, poštovanih šejhova i evlija – dobrih ljudi i žena

Prema učenju islama postoje samo tri džamije čija vrijednost je posebno istaknuta, a namaz u njima višestruko se vrednuje u odnosu na namaze obavljene u nekoj drugoj džamiji.¹⁰ To su: Mesdžidul-haram u Meki, Džamija Allahovog Poslanika u Medini i Mesdžidul-aksa u Jerusalemu.¹¹ Nema, dakle, prema izvorima islama, razlike među džamijama u Bosni i Hercegovini: sve imaju istu vrijednost kod Boga i namaz obavljen u bilo kojoj od njih ima isti status u odnosu na neku drugu džamiju. Prve džamije u Bosni i Hercegovini podizane su s ciljem formiranja muslimanskog džemata i širenja islamskog utjecaja. Uz džamiju su građeni kulturno-prosvjetni, humanitarni, privredni, higijenski i drugi objekti islamske kulture (Handžić, 1981). S obzirom na to da su najstarije džamije, u većini slučajeva, bile carske, ili državne (Handžić, 1977), dakle političke, a vjerski službenici u njima službenici države, njihovo osnivanje nije pratio mistični oreol bitan za razbuktavanje duha, raspirivanje mašte i stvaranja narodnog predanja neophodnog za kasnije formiranje dovišta. Ne začuđuje stoga što u Bosni i Hercegovini ne postoji mnogo džamija – dovišta. Na prostoru srednje Bosne postoje samo dvije džamije koje narodna tradicija izdvaja u odnosu na druge, čuvajući na taj način uspomenu na neki važan detalj iz svete historije muslimana, poput već spomenute džamije sultana Mehmeda el-Fatiha u Kraljevoj Sutjesci, ili neke ranije, predislamske duhovnosti, kao što je slučaj s usamljenom planinskom džamijom u Karićima, općina Vareš, gdje se vjernici stoljećima okupljaju određeni dan u godini i uče dove (Hadžijahić, 1981).

¹⁰ Muhammed, a.s., je rekao: „Namaz obavljen u Mesdždul-harāmu vredniji je od stotinu hiljada namaza obavljenih u nekoj drugoj džamiji. Namaz u mojoj džamiji bolji je od hiljadu, a namaz u Mesdžidul-aqsāu vrijedi petsto namaza obavljenih u nekoj drugoj džamiji.“ (Et-Taberani) Navedeno prema El-Makdisi, 2005:112.

¹¹ Ebu Hurejre prenosi da je Vjerovjesnik, a.s., rekao: „Sedla se pritežu samo radi tri mesdžida: Ovog mog mesdžida, Mesdžidul-harāma i Mesdžidul-aqsāa.“ Navedeno prema El-Munziri, 2004:339.

Aktivno učešće derviša u procesu širenja islama, jednostavnost s kojom su prilazili lokalnom stanovništvu i osvajali njihova srca te eventualna mučenička smrt nekog od njih, zauzeli su značajno mjesto u narodnoj tradiciji, pa su kasnije nove generacije ljudi, koji nisu bili u mogućnosti družiti se s njima, ali su čuli vijesti o njihovoj izvrsnosti, počeli posjećivati njihova turbeta i mezare situirane u sklopu kompleksa tekije i tu učiti dove. U ovu skupinu dovišta spadaju: nekadašnja tekija i turbe Ajni-dede i Šemsi-dede u Sarajevu (Bejtić, 1981); tekija i Turbe Sari Saltuka i Ačik-baše na vrelu Bune u Blagaju (Hadžijahić, 2010); turbe šejha Murata i šejha Saliha, dovište Dobre Vode, općina Foča (Selhanović, 2008); nekadašnja tekija i turbe šejha Gaibije u Bosanskoj Gradišci (Hadžialagić, 2000); turbe šejha Hasana Kaimije na Kuli u Zvorniku (Hadžijahić, 1966) i dr. Na području Travničkog muftijstva u ovu skupinu dovišta spada tekija i turbe Hasana Kafije u Pruscu (Čelebi, 1996).

Širom Bosne i Hercegovine poštuju se i posjećuju turbeta i grobovi lokalnih pobožnjaka i evlija – dobrih ljudi i žena, Božijih prijatelja i šticećenika. Evlije su osobe koje se u potpunosti pridržavaju vjerskih propisa (Smailbegović, 1990). Pripisuje im se čudotvorna moć, a nakon njihove smrti hodočaste njihovi grobovi. Časne evlije mogu biti osobe iz različitih društvenih slojeva, od običnih sluga do visokih vojnih i političkih zvaničnika, od sufijskih šejhova do prostodušnih prosvijetljenih vjernika (Smailagić, 1990). Često se evlijama smatraju nevino ubijene osobe usmrćene dok su se borile za ostvarivanje svojih prava. U ovu skupinu dovišta na području Travničkog muftijstva spadaju: turbe glasovitog pjesnika Abdulvehaba Ilhamije čije pogubljenje je naredio bosanski vezir Dželaludin-paša (Mujezinović, 1998); grob dobre žene – evlije u Pruscu (Čepalo, 1990); turbe Čor Zuke u Donjem Vakufu (Čepalo, 2001) i Sejdin greb u Privoru, općina Gornji Vakuf;¹² mezar Alije na Stinčici, općina Jajce;¹³ Nišan u Planinici, općina Bugojno.¹⁴

¹² Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Hafeza ef. Šošića, imama džemata Crkvice, općina Gornji Vakuf. Datum: 28. 6. 2010. godine.

¹³ Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Kasima Agića iz Divičana. Datum 15. 11. 2010. godine.

¹⁴ Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Sulje ef. Čakića, imama džemata Planinica, općina Bugojno. Datum: 17. 8. 2010. godine.

2.1.3. Dovišta pored prirodno-geografskih fenomena: pećinā, izvorā i vrhovā planinā

Ljudski duh su oduvijek privlačili vrhovi gorja, izvori vode i tišina pećina. Ta činjenica i u Kur'anu je nedvosmisleno argumentirana kroz kazivanja o Božijim poslanicima. Tako je, na primjer, Musa, a.s., na gorju Sinaja u blagoslovljenoj dolini Tūvā razgovarao s Uzvišenim Allahom (Korkut, 1995); Muhammed, a.s., je izoštravao svoj duh daleko od užurbanog društvenog života tadašnje Meke, na brdu Nur u miru pećine Hira sve dok na tom istom mjestu nije primio prvu objavu (El-Munziri, 2004); kur'anska sura *Al-Kahf* (pećina) govori o mladićima koji su se sklonili u sigurnost pećine kako bi sačuvali svoju vjeru (Korkut, 1995:292-303); bolesnog Ejjuba, a.s., Allah je izliječio tako što je podario da iz zemlje provrije izvor čiju vodu je Ejjub, a.s., koristio za piće i kupanje (Korkut, 1995:454). Prirodni ambijent, daleko od gradske vreve i buke, bez obzira na to radi li se o planinskom vrhu ili mračnoj pećini, smiruje čovjeka, nadahnjuje njegovu dušu i potiče ga da kontemplira o Bogu, smislu života i prolaznosti ovog svijeta. Ljudi s izrazitim duhovnim sklonostima iz svih religijskih zajednica odlazili su povremeno u samoću prirode tražeći Boga i duhovno savršenstvo. Njihova tradicija prenošena s generacije na generaciju u naše doba manifestuje se kroz molitvišta i dovišta u prirodi, jer i moderni čovjek ima potrebu da, kao i njegovi preci ranije, „pobjegne“ iz nečistog u čisto mjesto, iz profanog u sakralni prostor blizak Bogu i višem duhovnom svijetu.

2.1.3.1. Dovišta na vrhovimā planinā, brdā i planinskih visoravni

Fizička bliskost planinskih visova s nebom raspirivala je maštu drevnih ljudi, pa su neke od njih ili cijele planine posvećivali svojim božanstvima. Tragovi takvih vjerovanja rasuti su širom svijeta. Hindusi i Tibetanci vjeruju da je planina Kailas na sjevernom obronku planinskog lanca Himalaji sveto mjesto i duhovni centar svijeta; Fuji je za Japance sveta planina; prema grčkoj mitologiji bogovi žive na svetoj planini Olimpu itd. (Elijade, 2003). Naši preci stari Slaveni također su vjerovali da njihovi bogovi, uz druga mjesta, obitavaju i na planinskim vrhovima, pa su brdsko-planinski prostor Bosne i Hercegovine s prelijepim pejzažima nakon doseljavanja „odomaćili“ i posvetili svojim

božanstvima.¹⁵ Tragovi svetišta na kojima su se davno u prošlosti okupljali i izvršavali vjerske obrede sačuvali su se do današnjih dana u obliku zborišta i molitvišta. Planina Konjuh je zbog niza dova koje su se tokom godine održavale na njoj nazvana Dovište (Pilar, 1931). Dovištem se naziva i vrh planine Ratiš na granici između sjeverne i sjeveroistočne Bosne (Delić, 1996). Čuvena su dovišta u Karićima, općina Vareš, i Lastavica, na granici između općina Zenica, Žepče, Zavidovići i Kakanj (Spahić i Jalimam, 1998). Nekadašnje molitvište na planini Treskavici poznato je pod nazivom Čabenske stijene (Hadžijahić, 1969). Napomenimo još da se najviši planinski vrh u Bugarskoj naziva Musala, što, također, nedvosmisleno govori o njegovoj kulturnoj namjeni u prošlosti. Na području Travničkog muftijstva nalazi se najpoznatije i najmasovnije planinsko dovište Ajvatovica, smješteno na proplanku omeđenom lijepom zimzelenom šumom ispod planine Šuljage; muslimani Gornjeg Vakufa, Fojnice i okolnih mjesta okupljali su se za Aliđun na Treskavici, planinskom vrhu na Vranici (Mulaomerović, 2000); na području Šipova kišne dove su se učile na vrhu brda poznatog pod imenom Crni Kamen;¹⁶ muslimani Dobrog Brda, Starog Sela i okolnih naselja s lijeve obale Vrbasa na pola puta između Donjeg Vakufa i Jajca kišne dove su učili na Brigovima, vrhu s kojeg se vidi cjelokupna dolina (Čepalo, 2001); i dovište Krstac iznad naselja Orašac, općina Novi Travnik.¹⁷

2.1.3.2. Dovišta pored pećinā

Mir i tišina pećine s dubokim simbolizmom nekog drugog, skrivenog, „podzemnog“ svijeta predstavlja idealni, Božijom rukom napravljeni, hram za promišljanje i pobožnost. U tu svrhu korištene su brojne pećine širom Bosne i Hercegovine. Međutim, zbog nepristupačnosti terena većina ih je vremenom pala u zaborav krijući u svojoj unutrašnjosti tek poneki trag nekadašnje žive

¹⁵ Više o tome vidi: Filipović, M. S. (1948) Tragovi Perunova kulta kod Južnih Slovena. *GZM*, Nova serija, sveska 3, Sarajevo, str. 63-80; Pleterski, A. (1996) Strukture tridelne ideologije pri Slovanih. *Zgodovinski časopis*, br. 50, str. 481-534; Belaj, V. i Šantek, G. P. (2006) Paški sveti trokut. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 18, No 1, Zagreb, str. 153-183. itd.

¹⁶ Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Sadika ef. Džulabića, imama iz džemata Šipovo. Datum: 6. 4. 2010. godine.

¹⁷ Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Halima ef. Grabusa, imama iz džemata Orašac. Datum: 5. 5. 2010. godine.

molitvene djelatnosti. Neke od pećina su, pak, poput Djevojačke pećine u Brateljevićima, općina Kladanj, pećine u Rataju (Čokić, 1889), općina Foča i Šehove tekije u Radonjićima, općina Vareš, postale značajna muslimanska dovišta. Tu se prvenstveno misli na Djevojačku pećinu u Brateljevićima gdje se narod okupljao u posljednji utorak pred Aliđun (Hadžijahić, 1981). Ovo dovište ponovo je reaktivirano nakon ukidanja 1946. godine i uvršteno u službeni kalendar značajnih datuma u tradiciji Bošnjaka koji u svom godišnjem glasilu *Takvim* objavljuje Rijaset IZ (Takvim, 2011).

2.1.3.3. Dovišta pored izvora

Voda je najbitniji element potreban za nastanak, razvoj i opstanak ljudi, biljnog i životinjskog svijeta. Razumljivo je stoga što brojne nekadašnje, ali i savremene kulture njeguju mitove i legende povezane s vodom i njenom primordijalnom ulogom. Blagoslovljenost vode u islamskoj tradiciji još više je naznačena i istaknuta. Prema kur'anskom tekstu Božije prijestolje (Arš) je iznad vode (Korkut, 1995:221) i sve živo stvoreno je od vode (Korkut, 1995:323). Izvor Zemzema kraj Kabe u Meki smatra se blagodarim vrelom čija voda se koristi za piće i zdravlje (El-Munziri, 2004:767). Voda, međutim, zauzima značajno mjesto i u staroslavenskoj tradiciji tako da je nakon širenja islama u Bosni i Hercegovini došlo do prožimanja prepoznatljivih elemenata islamskog učenja s naslijeđenim elementima pradavnog (Softić, 2000). Izvori vode ili vrela, mjesta na kojima voda iz mračnih dubina zemlje izlazi na svjetlo dana, postala su omiljena zborišta stanovnika Bosne i Hercegovine. Pored izvora vode građene su džamije, šadrvani, tekije i česme. Najčuvenije vrelo u Bosni i Hercegovini, vrelo Bune kod Blagaja, postalo je jedno od najmasovnijih dovišta. Nekim vrelima situiranim pored molitvišta-dovišta narodno iskustvo je odredilo posebnu iscjeliteljsku funkciju. Na području Travničkog muftijstva takva su: vrelo pored dovišta na Komotinu – koristi se kao lijek za kožne bolesti – i ljekovito i čudotvorno vrelo Mrtvalj kod svetišta u Podmilačju – koristi se za liječenje očnih bolesti. Postoje vrela koja se ne nalaze pored dovišta, ali ih narod, zbog određenih svojstava, poštuje i cijeni. Uz iscjeliteljsku funkciju, voda iz ovih vrela koristila se za jurjevdanske magijske čine i rituale. Gotovo svako veće naselje u Bosni i Hercegovini ima ovakvo vrelo.

2.2. *Obredni i profani karakter dovištā*

Hodočašće svetim mjestima i dovištima samo je u rijetkim prilikama i na najužem, lokalnom nivou imalo isključivo obrednu notu. U pojedinim slučajima obredno i društveno, sveto i profano, neraskidivo su povezani i međusobno prožeti na takav način da se nije znalo da li je bitniji molitveni dio od socio-ekonomskog.

Analiza odnosa obrednog i profanog karaktera zborišta, molitvišta i dovišta otkriva slojevitost i njihovu uzajamnu povezanost, koja se može podijeliti u tri osnovna tipa:

- a) dovišta s isključivim socio-ekonomskim obilježjem,
- b) dovišta samo s obrednim sadržajem i
- c) dovišta s međusobno pomiješanim obrednim i profanim sadržajima.

2.2.1. *Zborišta s isključivo socio-ekonomskim obilježjem*

Buđenje uspravane prirode nakon duge i hladne zime i početak poljoprivrednih radova krajem aprila i početkom maja predstavljalo je početak općenarodnog veselja i svečanosti povodom nove sjetve.¹⁸ Kod Južnih Slavena centralni proljetni praznik, posvećen nicanju žita, bio je Jurjevdan ili Đurdevdan. Svi narodi u Bosni i Hercegovini, bez obzira na religiju, obilježavali su Jurjevdan obredima za rodnu godinu i magijskim činima za izbor bračnog druga i postizanje dobrog zdravlja (Koleva, 1978). Žetva žita, skladištenje plodova i pečenje hljeba od novog brašna obilježavalo se drugim, također općebosanskim blagdanom Ilindanom ili Alidunom (Hadžijahić, 1980). Početak sjetve i vrijeme žetve pretkršćanski stanovnici Bosne i Hercegovine obilježavali su svetkovinama pored prirodnih hramova: vrela – za Jurjevdan, i vrhova brda i planina – za Alidun. Uz obredni, njihove svetkovine imale su važan socio-ekonomski karakter čije glavno obilježje su bili: trgovina, razmjena dobara, nadmetanje u sportskim disciplinama, junačenje i međusobno upoznavanje i druženje mladića i djevojaka. Nakon širenja kršćanstva, obredni dio postepeno je ukinut, dok je socio-ekonomski, u nekim slučajevima, opstao do današnjih dana. Čuveni su vašari i narodni teferiči: u Visokom (Filipović, 2003); na Husremovcu, općina Trnovo (Suljagić, 1936); na Treskavici (vrh na

¹⁸ Znakovito je smještanje Uskrsa, najvećeg kršćanskog blagdana, u proljeće, krajem aprila i početkom maja, dakle u vrijeme intenzivnih paganskih obreda posvećenih ponovnom oživljavanju prirode. O majskim svečanostima kod naroda u umjerenom pojasu i o kultu Adonisa, Uskrsom vidi Frejzer, 2003.

Vranici), općina Gornji Vakuf; u Kopčiću, općina Bugojno¹⁹ i „Sultan Mevlud“ na Baginoj strani, općina Donji Vakuf (Kršlak, 2009). Spomenuta zborišta karakterizira socio-ekonomsko obilježje bez vjersko-obrednih sadržaja.

2.2.2. Dovišta samo s obrednim sadržajem

Isključivo obredni sadržaj imala su dovišta na kojima se povremeno obavljala kišna dova. Prema općeprihvaćenom vjerskom učenju, Bog kišu uskraćuje zbog ljudskih grijeha, pa je nezamislivo da se uz dovu za kišu, kojoj prethodi kolektivno priznavanje grijeha i pokajanje za njih, obavljanje dobrovoljnog namaza i učenje dove, organizuju narodni teferiči s igrom i zabavom. Dove za kišu učile su se uz najdublju pobožnost, obično samo uz prisustvo lokalnog imama i bezgrješne djece. S obzirom na to da se kišna dova učila samo kad je vladala velika suša, ova dovišta posjećivana su po potrebi, a ne po ranije utvrđenom terminu. Dovištā ovog tipa najviše je u Bosni i Hercegovini, a na području Travničkog muftijstva to su, između ostalih, već spominjani: Sejdin greb, šehidski nišani u Veseloj, Nišan na Planinici, mezar Ali-dede Iskendera u Skender-Vakufu i dr.

2.2.3. Dovišta s međusobno pomiješanim obrednim i profanim sadržajima

Masovna dovišta u Bosni i Hercegovini karakterizira prožimanje obrednog i profanog sadržaja. To je posve razumljivo jer je za brojne posjetioce dovišta potrebno osigurati hranu i piće, što je bila obaveza trgovaca. Prilikom da zarade nešto novca uz trgovce vidjeli su i muzičari i pjevači, a njihove usluge najviše su koristili momci i djevojke. Interesantno je napomenuti da izvršavanje pete islamske temeljne dužnosti hadža, posjete svetim mjestima u Meki, također karakterizira miješanje vjersko-obrednog i socio-ekonomskog, jer dolazak velikog broja hodočasnika lokalni stanovnici koriste kao idealnu priliku za dobru zaradu.²⁰ Na području Travničkog muftijstva u ovu skupinu spadaju već spomenuta dovišta: Ajvatovica, Komotin, Gerzovo i Lučina.

¹⁹ U današnje vrijeme aliđunski teferič u Kopčiću poznat je po takmičenju u skokovima u Vrbas na kojem učestvuju najbolji skakači iz Bosne i Hercegovine.

²⁰ Slično će vam reći trgovci i ugostitelji u Pruscu za Dane Ajvatovice.

2.2.3.1. *Muška i ženska dovišta*

Prema islamskim propisima, miješanje muškaraca i žena prilikom obavljanja zajedničkog namaza nije dozvoljeno. Pod direktnim utjecajem tog učenja u Bosni i Hercegovini razvila se jedinstvena praksa dijeljenja dovišta po spolu, pa su neka dovišta bila isključivo ženska i muškarcima nije bilo dozvoljeno da prisustvuju. Takva dovišta bila su pored turbeta u Grabljama, općina Busovača;²¹ pored turbeta u selu Višnjica, općina Kiseljak (Bringa, 2009) i pored turbeta sultanovog bajtara u Lučini, općina Jajce (Ribić i Hasić, rukopis). Muslimanke Travnika na dan ajvatovačke dove u Pruscu imale su svoju „žensku Ajvatovicu“ koja se sastojala od posjeta određenim džamijama i turbetima u Travniku.²²

Druga dovišta bila su samo muška. Takvo dovište je džamija u Karićima koju već stoljećima o određeno vrijeme posjećuju samo muškarci. Postoje dovišta koja u jednom terminu posjećuju samo muškarci, da bi neko vrijeme poslije toga ista dovišta posjećivale samo žene. U ovu vrstu dovišta spadaju Ajvatovica kod Prusca (Čepalo, 1991) i Djevojačka pećina u Brateljevićima, općina Kladanj (Hadžijahić, 1981). Ipak, u današnje vrijeme na većini dovišta okupljaju se zajedno muškarci i žene.

2.2.4. *Vrijeme održavanja dovišta*

Termini određenih vjerskih propisa: post tokom mjeseca ramazana i obavljanje hadža; godišnjih blagdana: Ramazanskog i Kurbanskog bajrama te mubarek dana i noći prema islamskom učenju određuje se lunarnim kalendarom. S obzirom na to da je lunarna godina kraća od sunčeve godine za deset ili jedanaest dana, nije bilo moguće uklopiti obilježavanje predislamskih blagdana u islamski kalendar, pa su se datumi održavanja predislamskih jurjevskih i ilindanskih molitvi za dobru i rodnu godinu i nakon širenja islama u Bosni i Hercegovini određivali po ranije utvrđenoj proceduri. Prema julijanskom kalendaru Jurjevdan se obilježava 6. maja, a Ilindan ili Alidun 2. augusta. Ova dva datuma bili su i ostali

²¹ Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Emina ef. Koluha, sekretara MIZ Busovača. Datum: 7. 5. 2011. godine.

²² Anketno istraživanje o dovištima na području Travničkog muftijstva. Izvještaj Esada Baždalića, turbedara Ilhamijinog turbeta u Travniku. Datum: 7. 5. 2012. godine.

međaši na osnovu kojih se određuju termini dovištā u Bosni i Hercegovini (Hadžijahić, 1973).

Druga razdjelnica u određivanju datuma pojedinih dovišta su dani u sedmici. Interesantno je da su se ranije dove u većini slučajeva održavale u određeni utorak poslije Jurjeva ili, rjeđe, poslije Aliđuna. Tone Bringa je zabilježila da su se dove pored turbeta u Dolini održavale na istom mjestu, u utorak, četiri sedmice nakon Jurjeva, dok se kišna dova održavala sedmog utorka nakon Jurjeva (Bringa, 2009). U sjeveroistočnoj Bosni dove su počinjale prvog utorka nakon Jurjeva na dovištu Mokrače pod Miljanovcima, a završavale dovom na Hrastiću, petog utorka po Aliđunu (Hadžijahić, 1981). Tragajući za odgovorom na pitanje zašto su se dove održavale utorkom, Hadžijahić je, analizom narodne tradicije i sačuvanih sujevjerja o utorku, zaključio da je među Južnim Slavenima bilo rašireno vjerovanje da je utorak nesretan dan te da su se dove ili molitve održavale na taj dan u cilju zaštite od zlih demona (Hadžijahić, 1981).

Termin manjeg broja dovišta određivao se ponedjeljkom. U ovu skupinu spada najveće i najmasovnije dovište u Bosni i Hercegovini, Ajvatovica, koja je padala u sedmi ponedjeljak nakon Jurjeva,²³ te dove na Ratišu koje su održavane svakog ponedjeljka od Jurjeva do Aliđuna (Delić, 1996).

Dolaskom modernih vremena i uvođenjem radnih dana od ponedjeljka do petka, došlo je do pomjeranja terminā dovištā s utorka i ponedjeljka na subotu i nedjelju, sedmične neradne dane. To znači da se danas Ajvatovica obilježava u posljednju nedjelju u junu, dova u Karićima u posljednju nedjelju pred Aliđun itd. (Takvim, 2011). Smatramo potrebnim naglasiti da je do spomenutog pomjeranja datuma dovišta došlo iz čisto pragmatičnih, a ne iz ideoloških razloga.²⁴

Zaključak

Hodočašće dovištima posebno je došlo do izražaja poslije kraha komunizma i uvođenja demokratskih promjena početkom 90-ih godina prošlog stoljeća. Na silu prognano iz javnog života,

²³ U literaturi nije vođena rasprava o tome zašto se ajvatovačko dovište, uz niz drugih distinktivnih elemenata, i po datumu održavanja, ponedjeljkom, a ne utorkom, razlikuje od ostalih dovišta.

²⁴ Tj., to nema nikakve veze s tim što je za kršćane nedjelja sedmični dan za molitvu.

slobodno i otvoreno ispoljavanje vjere vratilo se u punom sjaju intenzivnije i jače nego što je ikada ranije bilo. Svako dovište priča je za sebe i svako dovište se od drugog razlikuje svojim karakteristikama i osobnostima. Ipak, tri su osnovna diferencirajuća faktora potrebna za utvrđivanje geneze i tipa pojedinog dovišta: lokacija, obredi i vrijeme održavanja.

Sva dovišta su uglavnom situirana na nekoj od tri općenite lokacije:

- a) na prirodno-geografskim fenomenima ili pored njih: pećine, izvori i vrhovi planina,
- b) pored bogumilskih i kršćanskih svetišta i
- c) na muslimanskim historijskim i duhovnim čvorištima.

Obredni i profani karakter određuje svrhu dovišta. Nekada su postojala molitvišta čija je obredna nota zauvijek izgubljena. Takva mjesta čuvaju uspomenu na predislamsko, staroslavenko svetište. U današnje vrijeme funkcija im je isključivo ekonomsko-socijalna, a narod ih naziva vašarima i teferičima. Druga dovišta opet imaju samo obrednu namjenu bez ikakvih profanih sadržaja. Ovakva su bila kišna dovišta obilježena dubokom pobožnošću i istrajnom molitvom. Najmasovnija i najpoznatija su tradicionalna kalendarska dovišta na kojima su obredno i svjetovno, sveto i profano međusobno pomiješani i isprepleteni. Njihova osnovna funkcija je obredna, ali obredno neumitno prate profani, socio-ekonomski programi i sadržaji.

U odnosu na spol, postoje samo muška, odnosno samo ženska, mada su najčešća zajednička, muško-ženska, dovišta.

Vrijeme održavanja tradicionalnih kalendarskih dovišta najčešće se određivalo prema predislamskim blagdanima: Jurjevu i Aliđunu. U današnje vrijeme postupa se na sličan način, ali se uzima u obzir i savremeni stil života, pa su datumi dovišta pomjereni s radnih dana u dane vikenda.

Literatura

1. Altman, N. (2002) *Sacred water: the spiritual source of life*. New Jersey: Hidden Spring.
2. Anđelić, P. (1973) *Bobovac i Kraljeva Sutjeska: Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*. Sarajevo: Veselin Masleša.
3. Bejtić, A. (1981) Jedno viđenje sarajevskih evlija i njihovih grobova kao kulturnih mjesta. *POF*, XXXI/1981, Sarajevo.

4. Bešlagić, Š. (1967) *Stećci centralne Bosne*. Sarajevo.
5. Bringa, T. (2009) *Biti musliman na bosanski način: identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*. Sarajevo/Zagreb: Šahinpašić.
6. Bušatlić, I. (2001) Sarajevska turbeta. *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, 7, Sarajevo.
7. *Codex iuris canonici – Zakonik kanonskoga prava* (1996) Zagreb: Glas koncila.
8. Čelebi, E. (1996) *Putopis*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
9. Čepalo, H. (1991) *Ajvatovica – „Mala Ćaba“*.
10. Čepalo, H. (2001) *Kulturnohistorijski spomenici općine Donji Vakuf*. Donji Vakuf: BZK „Preporod“.
11. Čokić, J. (1889) Ćelija u selu Rataji. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, I, Sarajevo.
12. Delić, O. (1996) O kulturnim mjestima na području opštine Gračanica. *Gračanički glasnik*, br. 1, Gračanica.
13. Duranović, E. (2011) *Elementi staroslavenske tradicije u kulturi Bošnjaka*. Bugojno.
14. Đorđević, T. (1984) Preislamski ostaci među jugoslovenskim muslimanima. *Naš narodni život*, knj. VI, tom 2. Beograd: IRO Prosveta.
15. Eljajde, M. (2003) *Istorija vjerovanja i religijskih ideja*. Beograd: Bard-fin i Banja Luka: Romanov.
16. El-Makdisi, M. ibn A. (2005) *Vrijednosti djela u islamu*. Bugojno.
17. El-Munziri (2004) *Muslimova zbirka hadisa – sažetak*. Prijevod s arapskog M. Mrahorović et al. Sarajevo: El-Kalem.
18. Fabijanović, R. (1996) Podmilačje i sveti Ivo. U: *Jajce 1396–1996. Znanstveni simpozij u povodu 600 godina pominjanja imena grada Jajce*.
19. Filipović, M. S. (2003) *Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji*. Mak.
20. Frejzer, Dž. Dž. (2003) *Zlatna grana – proučavanje magije i religije*. Beograd: Ivanišević.
21. Hadžialagić, H. (2000) *Šejh Gaibija*. Rijeka: Studigraf.
22. Hadžijahić, M. (1966) *Hasan Kaimija i njegovo turbe na Kuli u Zvorniku*. Zvornik.
23. Hadžijahić, M. (1969) Jedan bogumilski relikv u kulturi bosanskih muslimana. *Pregled*, LIX, 4-S, Sarajevo.

24. Hadžijahić, M. (1973) *Predislamski elementi u kulturi bosanskih muslimana*. Sarajevo: Institut za društvena istraživanja.
25. Hadžijahić, M. (1973) Prilog Skarićevoj hipotezi o porijeklu stećaka. *Radovi III*, Zenica.
26. Hadžijahić, M. (1980) Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini. *POF*, 28-29, Sarajevo.
27. Hadžijahić, M. (1981) Još jedno bogumilsko-islamsko kulturno mjesto. *Glasnik VIS-a u SFRJ*, br. 3, Sarajevo.
28. Hadžijahić, M. (2010) Tri etape u historijatu tekije na vrelu Bune u Blagaju. U: *Dani mevluda i zikra 2010. Zbornik radova*. Mostar: Muftijstvo mostarsko i MIZ Mostar.
29. Hadžijahić, M. i H. H. S. (1981) Pećina u Brateljevićima kod Kladnja kao kulturno mjesto. *Glasnik VIS-a u SFRJ*, br. 3.
30. Hamidović, Dž. *Prusac i njegove znamenitosti*. Sarajevo.
31. Handžić, A. (1977) O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku. *POF*, XXV/1975, Sarajevo.
32. Handžić, A. (1981) O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XV stoljeću. *POF*, XXXI/1981, Sarajevo.
33. Koleva, T. A. (1978) Georgiev denj u Južnih Slavjan. *Sovetskaja etnografija*. Knj. 2. Moskva.
34. Koluh, E. (2011) Priča o džematu Putiš: 316 godina postojanja. *Preporod – Islamske informativne novine*, god. XL, br. 3/941, 1. februara, Sarajevo.
35. Korkut, B. (1995) *Prevod Kur'ana*. Zenica: IPA.
36. Kovačić, S., Jarak, V. i Vujica, B. (1990) *Podmilačje*. Zagreb.
37. Kršlak, S. (2009) *Prilozi o kulturnoj baštini Donjeg Vakufa*. Donji Vakuf: Općina Donji Vakuf i Društvo za zaštitu kulturno-historijske baštine.
38. Leutar, I., Neuhold, L. i Leutar, Z. (2007) Obilježja hodočasnika u Međugorju – motivi i značenje hodočašća. *BS* 77, br. 1.
39. Ljubez, B. (2009) *Jajce grad: prilog povijesti posljednje bosanske prijestolnice*. Sarajevo.
40. Mandić, M. (1924) Turbe kod Travnika. *GZM*, XXXVI, Sarajevo.
41. Matić, B. (1980) *Gospa olovska: hodočasnički vodič*. Sarajevo: Svetište Gospe olovske.
42. Muftić, T. (1997) *Arapsko-bosanski rječnik*. III izdanje. Sarajevo: El-Kalem.

43. Mujezinović, M. (1970) Turski natpisi u Travniku i njegovoj okolini. *POF*, XIV-XV, Sarajevo.
44. Mujezinović, M. (1998) *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Knjiga II. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
45. Mujezinović, M. (1998) *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*. Knjiga III. Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
46. Mulaomerović, J. (2000) Sveta mjesta za osamljivanje. *Znakovi vremena*, br. 7-8, zima [online]. Dostupno na: <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/127-sveta-mjesta-za-osamljivanje-u-bosni-i-hercegovini.html> [17. 5. 2011]
47. Niškanović, M. (1978) Ilindanski dernek kod turbeta Đerzelez Alije u Gerzovu. *Novopazarski zbornik*, br. 2.
48. Pilar, I. (1931) O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju. *Zbornik za narodni život i običaje*, br. 28, Zagreb.
49. Ribić, A. i Hasić, M. *Spisak nekih vakufskih imanja u jajačkom kadiluku kako je zabilježeno u deftrima vakufskog povjerenstva u Jajcu*. Rukopis. Obrada MIZ Jajce.
50. Selhanović, S. (2008) U susret Dobrim vodama. *Preporod*, br. 8/874, 15. april.
51. Skok, P. (1971) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I. Zagreb: JAZU.
52. Smailagić, N. (1990) *Leksikon islama*, Sarajevo: Svjetlost.
53. Smailbegović, E. (1990) Neki motivi u predajama o evlijama i šehitima. *Islamska misao*, god. XII, br. 133, Sarajevo.
54. Smajlović, M. (2011) Džamijski dragulj iz 1463. zablistaće novim, starim sjajem. *Preporod – Islamske informativne novine*, god. XL, br. 9/947, maj, Sarajevo.
55. Softić, A. (2000) Bošnjačke predaje o vodama i česmama. *Znakovi vremena*, br. 7-8, zima 2000 [online] Dostupno na: <http://www.ibn-sina.net/bs/component/content/article/124-bonjake-predaje-o-vodama-i-esmama.html> [22. 10. 2010]
56. Solovjev, A. (1947) Gost Radin i njegov testament. *Pregled*, sv. II, knj. II, god. II, Sarajevo.
57. Spahić, M. i Jalimam, S. (1998) *Lastavica od bogomilskog zborišta do muslimanskog dovišta*.
58. Suljagić, S. (1936) Zanimljivosti iz planinskih krajeva oko Sarajeva. *Novi Behar*, br. 9-13, Sarajevo.
59. Škaljić, A. (1966) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

60. Šunjić, M. (1998) Uništenje srednjovjekovne bosanske države. U: Imamović, E. et al. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
61. Takvim (2010) *Takvim za 2011*. Sarajevo: El-Kalem.

PILGRIMAGE SITES – CONCEPTUAL DEFINITION

Elvir Duranović, Ph.D., Imam of Sultan Ahmed Mosque in Bugojno

Abstract

Throughout Bosnia and Herzegovina there are pilgrimage sites which Muslims visit from the middle of spring to late autumn. Although a lot has been written about pilgrimage sites, those are mainly press reports on the number of visitors and program content of the sites, and repeated reminders on folk tradition about a particular pilgrimage site, so in our language area there is no paper that on the scientific level questions the notion of the pilgrimage site in its entirety. The aim of this paper is to introduce the reader to the phenomenon of pilgrimage sites in the Bosnian context, the etymology of the word pilgrimage site, the basic characteristics of pilgrimage sites, locations of pilgrimage sites, rituals that are performed on pilgrimage sites and dates of the visit.

Keywords: pilgrimage site, graves of saints, tomb, graves of the martyrs, necropolis of tombstones, Alidun, Jurjev

د. أولير دورانوفيتش - مجلس المشيخة الإسلامية - بوغوينو

أماكن الدعاء - التعريف اللغوي والاصطلاحي

الخلاصة:

توجد الأماكن الخاصة التي يزورها المسلمون من أجل الدعاء من وسط فصل الربيع إلى أواخر فصل الخريف في جميع أنحاء البوسنة والهرسك. وعلى الرغم من كتابات كثيرة حول هذا الموضوع، ففي الغالب، تلك الكتابات تمثل تقارير إخبارية تتحدث عن عدد الزوار وعن البرامج التي تقدم فيها، والتذكير المكرر الذي يعتمد على حكايات الناس حولها، ما نتج من ذلك أنه لا يوجد بحث علمي شامل يدرس هذه الظاهرة، الأماكن التي تزار لهدف الدعاء، على المستوى العلمي في حدود لغتنا. والهدف من هذا البحث هو تعريف القارئ بظاهرة الأماكن التي تزار للأهداف الدينية في البوسنة والهرسك، ودراسة الأصل اللغوي لهذه الكلمة "أماكن الدعاء"، خصائصها الأساسية، مواقعها، عاداتها وتواريخ زيارتها. الكلمات الأساسية: مصلى، مكان الدعاء، مقابر الأولياء، الضريح، مقابر الشهداء، أماكن آثار القبور من القرون الوسطى، العيدان المعروفان باسم: يُورِيُوْ وألجُون.